

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

14 OKTOBER 1970

55e JAARGANG

No. 2768

Ruilvoet en concurrentie- positie

In de Miljoenennota 1971 wordt enige malen gesproken over de gevolgen van de internationale inflatie voor de positie van onze betalingsbalans. Daarbij spelen door elkaar heen de begrippen *ruilvoet* en *concurrentiepositie*. De eerste krijgt meer nadruk dan de tweede. Men zou hierbij van een zekere accentverschuiving kunnen spreken. Een jaar of drie, vier geleden immers was het van die twee begrippen vooral de concurrentiepositie, die sterk centraal stond in beschouwingen over de ontwikkeling van ons externe evenwicht, zowel in de Miljoenennota als in het jaarverslag van de Nederlandse Bank. In die tijd ook was de betalingsbalans onderwerp van menige zorgelijke beschouwing. Die betalingsbalansfixatie is in de afgelopen jaren voor een belangrijk deel verdwenen. In de nieuwe Miljoenennota is zij echter op volle sterkte teruggekeerd en vormt zij een belangrijk motief voor de indiening van Witteveens „conjunctuurpakketje”. Nu is het echter niet zozeer onze concurrentiepositie, maar veeleer de ruilvoet waarover erg somber wordt gedaan.

Waarom die accentverschuiving? Voor de beantwoording van deze vraag helpen ons de cijfers van de *Macro Economische Verkenning 1971* een eind op weg. Daaraan is onderstaand staatje ontleend.

	1969	1970 ¹	1971 ¹
	(mutaties t.o.v. vorig jaar in %)		
Ons invoerprijspeil	+ 3,5	+ 5	— 1
Ons uitvoerprijspeil	+ 2	+ 3,5	+ 1
Concurrerend uitvoerprijspeil	+ 3,5	+ 5	+ 1,5

Wat de Miljoenennota nu vooral doet is invoerprijspeil vergelijken met het uitvoerprijspeil. De conclusie is dan duidelijk: in 1969 en 1970 verslechtert onze ruilvoet. De prijs van het importpakket stijgt immers sterker dan de gemiddelde prijs van de door Nederland uitgevoerde

goederen. Onderschreven kan dan ook worden de constatering van de Miljoenennota 1971: „De toeneming van het volume van invoer en uitvoer leidt in combinatie met een verdere achteruitgang van de ruilvoet per saldo tot een verslechtering van de lopende rekening van de betalingsbalans” (blz. 8). Echter, dit is niet het gehele verhaal. Is niet minstens even belangrijk de constatering dat de stijging van ons eigen uitvoerprijspeil in beide jaren gunstig afsteekt bij die van het uitvoerprijspeil van onze buitenlandse concurrenten, hetgeen juist een versterking van onze concurrentiepositie impliceert en daardoor, los van de huidige overbesteding, alleen maar gunstig is voor de ontwikkeling van onze economie op wat langer zicht? Is er dan niet sprake van een overdreven vorm van understatement, wanneer de Miljoenennota van 1971 schrijft: „Tengevolge van het internationale karakter van de inflatie wordt de concurrentiepositie weinig aangetast” (blz. 12)?

Het — wat malicieuze — antwoord op de eerder gestelde vraag zou dus kunnen luiden: er zijn twee maten waarmee de ontwikkeling van het externe evenwicht kan worden gemeten; in beleidsbeschouwingen wordt voorzichtigheidshalve steeds de meest ongunstige gekozen. Een paar jaar geleden was dat onze internationale concurrentiepositie; nu de ruilvoet. Het jaar 1971 geeft overigens weer enigszins een omkering te zien van de geschetste ontwikkeling; de ruilvoetverhouding herstelt zich weer, de concurrentiepositie ondergaat geen verdere versterking. Is het erg boud te veronderstellen dat over één of twee jaar waarschijnlijk wel weer onze concurrentiepositie voorop zal staan in beschouwingen over de ongunstige positie van onze betalingsbalans?

Het bovenstaande wil natuurlijk niet de meer fundamentele problemen van onze huidige hoogconjunctuur bagatelliseren. Hooguit wil gezegd zijn dat in termen van betalingsbalanspositie die problemen enige relativering verdienen.

dR

¹ Zonder recente loonbeweging en zonder bijsturing. De cijfers ondergaan geen noemenswaardige verandering, wanneer de recente loonbeweging en de voorgestelde bijsturing wél in de beschouwing worden betrokken.

Inhoud

Ruilvoet en concurrentiepositie	997
Korthheidshalve	998
Drs. J. P. Pronk: VN-velop met inhoud	999
Drs. C. F. M. van Lotringen: Naar een Europese industriepolitiek	1000
Mr. H. Versloot: Rijnmond en de koppelbazen (II)	1003
Drs. G. Martin en Prof. Dr. J.-P. Abraham: Dubbele Belgische wisselkoers en internationale renteversillen 1967-1969	1007

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit

Redacteur-secretaris: P. A. de Ruiter

Adjunct redacteur-secretaris: J. van der Burg

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016;

kopij voor de redactie:

postbus 4224. Telefoon:

(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar, studenten f. 31,20, franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope NV, Rotterdam; Banque de Commerce, Koninklijk plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij H.A.M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908

Korthheidshalve

Ondernemend Nederland kan zich opnieuw zeer verplicht voelen jegens *Het Financieele Dagblad*. „Nederlandse omzetcijfers 1969” heet de speciale editie van het FD (dd. 9 oktober jl.), waarin de omzetcijfers van meer dan 500 Nederlandse bedrijven zijn opgenomen. Mét het FD kan men verheugd zijn over het feit, dat de bereidheid van het bedrijfsleven om het omzetcijfer bekend te maken duidelijk is toegenomen. Het FD stuit niettemin nog op tal van problemen bij het verwerken van de cijfers. Door bijvoorbeeld de vele concentraties en het streven naar diversificatie immers wordt het indelen van ondernemingen naar bedrijfstak steeds moeilijker. Ander voorbeeld: bij het publiceren van geconsolideerde omzetcijfers doet zich het probleem voor dat niet altijd op dezelfde wijze wordt geconsolideerd. De een geeft alleen het omzetcijfer van de Nederlandse bedrijven, een ander telt alleen de cijfers van de meerderheidsdeelnemingen, enz. Terecht stelt het FD dan ook dat voor het bepalen van de positie van de onderneming het omzetcijfer slechts van betrekkelijke waarde is. Daarnaast geven een indicatie van de kracht van het bedrijf het personeelsbestand en het financiële potentieel, zoals dat tot uiting komt in de netto winst, de cash-flow en de vermogensomvang. Moeilijker in concrete cijfers uit te drukken, maar zeer essentieel voor het bepalen van de positie van de onderneming, zijn daarnaast nog de kwaliteit van het management, de know-how en het research-potentieel. Ter relativering van het omzetgegeven geeft het FD een aantal opstellingen (naast vele andere bedrijfstaksgewijze rangschikkingen) van de grootste 25 ondernemingen, gerangschikt naar omzet, personeelsbestand, netto winst, cash-flow, eigen vermogen en beurswaarde in 1969 resp. per 31 december 1969. Niet opgenomen zijn hierin enkele op zichzelf grote concerns, waarvan slechts beperkte gegevens beschikbaar zijn (hetgeen anno 1970 eigenlijk niet meer mogelijk zou moeten zijn). In vijf van de zes rijtjes staat Koninklijke-Shell bovenaan. Op de ranglijst „personeel” staat dit concern echter op de derde plaats. Hier voert (met 339.000 werknemers) Philips de lijst aan, welke onderneming in de overige rangschikkingen vier, derde en één tweede plaats scoont. Unilever verzamelt vijf tweede plaatsen en een derde plaats; AKZO tenslotte, dat zich in 1969 (als resultaat van de fusie) duidelijk van de rest van het veld heeft afgescheiden is in alle zes ranglijsten een constante vierde. (dR)

Een „first smack of firm government” is de kwalificatie die het „consultative document” van de Engelse minister van Arbeid, Robert Carr, over de komende Industrial Relations Bill, van *The Economist* (dd. 10 oktober) heeft meegekregen. Het „consultative document” (zeg maar voorontwerp van wet) wil een hervorming van de arbeidswetgeving tot stand brengen en betere arbeidsverhoudingen scheppen. Volgens dit voorontwerp is iedereen of iedere groep, die een staking uitroept en daardoor een bestaande arbeidsovereenkomst verbreekt, verplicht tot het betalen van een schadevergoeding aan de werkgevers, indien de eersten geen erkende vakbond vertegenwoordigen. Verder noemt het voorontwerp een aantal handelingen, die voortaan als „unfair industrial actions” beschouwd kunnen worden en zowel van de zijde van de werkgevers als van de vakbonden kunnen komen. Dergelijke handelingen kunnen aan de nieuwe National Industrial Relations Court (NIRC) ter beoordeling worden voorgelegd, die deze acties kan verbieden en zelfs schadevergoeding kan eisen. Volgens *The Economist* is het grote voordeel van de voorstellen dat vakbonden zich nu niet meer kunnen onttrekken aan hun verantwoordelijkheid voor zgn. „wilde” stakingen in bedrijven, stakingen die echter vaak hun geheime instemming en steun hadden. Nu zullen zij moeten trachten stakingen, die de lopende contracten willen openbreken en door hun eigen leden georganiseerd zijn, te voorkomen. Zegt de NIRC namelijk dat de betreffende bond althans tot staking heeft aangezet, dan zet de bond haar eigen fondsen op het spel. Voorts loopt zij het risico niet meer als officieel erkend te worden beschouwd. *The Economist* geeft de Conservatieve regering, die zij eerder een slappe houding had verweten, dan nu toch een dikke voldoende. Law and order alom. (dR)

VN-velop met inhoud

De betrekkelijke machteloosheid van de organisatie der Verenigde Naties komt onder meer tot uiting in haar financiële positie. Deze is om twee redenen precair: enerzijds is het budget veel te gering om de gigantische taken naar behoren te vervullen, anderzijds doen zich zelfs bij dit beperkte budget steeds meer tekorten voor, omdat enkele staten weigeren aan hun verplichtingen te voldoen.

Nu zit de organisatie der Verenigde Naties nogal ingewikkeld in elkaar; daarom hebben wij de nevenstaande staat opgesteld als een soort geconsolideerde begroting der verschillende instellingen. In deze staat is aangegeven dat een onderscheid gemaakt moet worden tussen enerzijds de begroting van de organisatie der Verenigde Naties zelf (waarin o.a. ook de begroting van UNCTAD is opgenomen) en anderzijds die der afzonderlijke instellingen. Deze kunnen op hun beurt weer onderscheiden worden in de zgn. „specialized agencies” die werkzaam zijn in een bepaalde sector (FAO in de landbouw, UNESCO in het onderwijs e.d.), de vrijwillige hulpverleningsprogramma's (zoals het United Nations Development Program, dat zijn fondsen besteedt aan ontwikkelingsprojecten waarvan de uitvoering wordt opgedragen aan de diverse „specialized agencies”), en tenslotte de voor specifieke taken in het leven geroepen trustfondsen (bijvoorbeeld dat voor de VN-vredesmacht op Cyprus). De begrotingstotalen vormen een indicatie voor de relatieve betekenis van de verschillende instellingen.

De speciale instellingen, programma's en trustfondsen kampen op zichzelf niet met financiële tekorten, aangezien zij de schaal van hun werkzaamheden geheel aanpassen aan de beschikbare financiële middelen: de bijdragen

Het budget van de VN-instellingen in 1970 (in \$ mln.)

1. Verenigde Naties	145	
UNCTAD	9	
UNIDO	8	
Hoge Commissariaat Vluchtelingen	4	
Internationaal Gerechtshof	2	
Minus: diverse in- komsten	-29	
		139 a)
2. Specialized agencies		
WHO	75	
UNESCO	45	
FAO	42	
ILO	35	
IAEA	14	
Overige	24	
		235 b)
3. Vrijwillige hulpverleningsorganisaties		
UNDP	197e)	
UNICEF	46d)	
WFP	51d)	
UNRWA	44d)	
		338
4. Trustfondsen:		
Vredesmacht Cyprus	15	
Trustfonds Congo	4	
FUNDWI	4	
UNCDF	3	
Overige	7	
		33 e)
Totaal	745	
Wereldbank (IBRD)	(280) f)	
IDA	(400) g)	

a) Goedgekeurde begroting 1970.

b) Verwachte bijdragen lidstaten 1970.

c) Toegezegde bijdragen 1970.

d) Bestedingen 1968.

e) Geschatte bestedingen 1969.

f) Betreft de netto inkomsten plus de beheersuitgaven van de Wereldbank in 1969/1970 (dus exclusief de rentebetalingen ad \$ 245 mln. en exclusief de gecommiteerde leningen ad \$ 1.680 mln.).

g) Betreft de aan 1969/1970 toegerekende toegezegde aanvulling der IDA-fondsen. De gecommiteerde IDA-leningen bedroegen in 1969/1970 \$ 606 mln. De betrokken bedragen zijn niet in het totaal ad \$ 745 mln. opgenomen, omdat het om niet goed vergelijkbare categorieën gaat.

der lidstaten. Het probleem waarmee deze instellingen worstelen is echter dat zij door de nationale regeringen worden kort gehouden, zodat veel belangrijk werk eenvoudig niet tot uitvoering komt. In welk een primitief stadium van internationale samenwerking deze instellingen moeten opereren blijkt bijvoorbeeld bij de Internationale Arbeidsorganisatie: de recente benoeming van een Rus tot onderdirecteur van de ILO vormt voor de regering der Verenigde Staten, daartoe onder druk gezet door de Amerikaanse vakbeweging, de aanleiding de contributiebetaling — zijnde een kwart van het ILO-budget — stop te zetten.

Een ander voorbeeld wordt gevormd door het United Nations Capital Development Fund, dat na jarenlange besprekingen in het leven werd geroepen als een Verenigde-Naties-instelling voor het geven van kapitaalhelp aan ontwikkelingslanden. Geen der rijke landen heeft tot nu toe aan dit fonds willen bijdragen, met als argument dat het UNCDF een ongewenste proliferatie van hulpverleningsorganisaties zou impliceren. De enige vergelijkbare organisatie is echter de International Development Association uit de door de rijke landen gedomineerde Wereldbankgroep; ook deze IDA heeft trouwens altijd om fondsen moeten bedelen.

De organisatie van de Verenigde Naties zelf, dus afgezien van de speciale instellingen, heeft een minimaal budget en worstelt bovendien met een groot tekort. De reden hiervan is dat een aantal taken dat in de afgelopen jaren is uitgevoerd, nadat de Veiligheidsraad of de Algemene Vergadering daartoe het besluit had genomen, door enkele lidstaten wordt betwist. Het gaat hierbij vooral om de vredeshandhaving door de United Nations Emergency Forces in de Republiek Congo en Cyprus. Enkele landen (de Oosteuropese, Frankrijk) weigeren op grond hiervan hun contributie te betalen. Het totaal

(Slot op blz. 1014)

Naar een Europese industriepolitiek

DRS. C. F. M. VAN LOTRINGEN

Door de Europese Commissie zijn onlangs voorstellen gedaan om tot een Europese industriepolitiek te komen. Het betreffende memorandum dient feitelijk te worden beschouwd als een basis voor een diepgaande discussie binnen de Gemeenschap, binnen de industrie, handel, overheid enz. De bedoeling van dit artikel is te trachten op constructieve wijze aan deze discussie een bijdrage te leveren. De schrijver van dit artikel is sedert december 1966 verbonden aan het secretariaat van het Verbond van Nederlandse Ondernemingen (VNO) in Den Haag.

De EEG is op het ogenblik, als men importen en exporten tezamen telt, de grootste handelspartner ter wereld. Treden nog andere landen toe, dan vertegenwoordigt ze zeker een geduchte economische macht. Maar het optreden naar buiten van de Gemeenschap kenmerkt zich nog vaak door grote verwardheid. De lidstaten voeren bijv. onderling kredietoorlogen, waarbij ze ten aanzien van de lengte der kredieten en de kredietvoorwaarden tegen elkaar opbieden en daarmee de interne kredietkracht verzwakken.

Jarenlang zijn in de Gemeenschap sommige begrippen taboe geweest. De monetaire samenwerking was er een van, de economische unie, de openstelling van de EEG voor andere landen en ook het industrieel beleid behoorden eveneens ertoe. De tijd leek eenvoudig nog niet rijp voor oplossingen. De jongste topconferentie in Den Haag betekende een nieuwe stimulans voor het aanpakken van wat er nog onvoltooid op de tafels van de Raad en de Europese Commissie ligt.

Het stemt tot voldoening, dat vooral nu ook de industriepolitiek eindelijk de aandacht gaat krijgen die ze verdient. Zij immers moet het mogelijk maken, dat de Europese industrie de kans krijgt een concurrentiële positie in te nemen tegenover de industrieën uit andere werelddelen.

Ruim twee jaar geleden kwam het tot de stichting van de Douaneunie; dat was een belangrijke stap voorwaarts, maar ze zal — als men tot een werkelijke Gemeenschap wil komen — moeten worden gecomplementeerd met een economische en een monetaire unie. In dat kader speelt de industrie een uiterst belangrijke rol, die tot dusverre én door de regeringen én door de volken onvoldoende is onderkend. En dat terwijl juist de industrie het aangewezen middel is om op langer zicht een behoorlijk levenspeil voor onze volken te bereiken.

Men hoeft nog niet zo ver te gaan als Servan-Schreiber in zijn boek *Le Défi Américain* om vast te stellen dat de Europese industrie in haar totaliteit niet al te sterk staat. We missen de investeringskracht voor constante uitbreiding, we lopen op belangrijke sectoren achter met onderzoek en ontwikkeling en met het produktie-apparaat. Natuurlijke rijkdommen ontbreken ons en wij moeten deze op grote schaal importeren. De noodzaak voor verdere ontwikkeling is hiermee gegeven.

Op de wereldmarkt moet de Europese industrie vaste voet krijgen of haar posities verbeteren. Amerika en Japan zullen actief blijven en moderne techniek in luchtvaart, de communicatie, de toepassing van de atoomenergie en van de computers staan in die landen in het middelpunt van hun activiteit.

Er zijn welsprekende cijfers: de Amerikaanse investeringen in Europa bedroegen in 1958 \$ 1,9 mrd., in 1969 niet minder dan \$ 9 mrd.: in tien jaar tijds dus een verhoging met bijna 400%. De investeringen van de Verenigde Staten in andere landen groeiden in die periode daarentegen slechts met 200%. De vraag is hoe het nu verder moet: aanvaarding van deze toestand of actie.

Alvorens nader in te gaan op de grondslagen en inhoud van een Europese industriepolitiek, lijkt het van belang industriepolitiek nader te definiëren. Een nauwkeurige omschrijving van industriepolitiek, omvattend alle beleids-onderdelen die daarbij aan de orde komen, is moeilijk te geven. Wel kan gesteld worden, dat de industriepolitiek een onderdeel vormt van het algemene sociaal-economische beleid en de doelstelling ervan dus afgeleid moet worden van doelstellingen van het algemene sociaal-economische beleid, t.w. een bevredigende economische groei, een volledige werkgelegenheid, betalingsbalansevenwicht, een stabiel prijsniveau, een rechtvaardige inkomensverdeling, alsmede een verantwoorde ruimtelijke ordening. De industriepolitiek is in het kader van deze doelstellingen vooral van belang voor de bevordering van de economische groei en volledige werkgelegenheid. Het vormt een essentieel onderdeel van een lange-termijnbeleid. Aan de doelstelling van een verantwoorde ruimtelijke ordening kan daarbij evenmin voorbij worden gegaan, zowel uit een oogpunt van een zo gelijkmatig mogelijke verdeling van werkgelegenheid en welvaart als in verband met een redelijk niveau van het leefmilieu.

Uit het voorgaande blijkt reeds, dat de industriepolitiek niet op zichzelf staat, maar als onderdeel van het algemeen sociaal-economische beleid raakvlakken heeft met andere politieken. Genoemd kunnen in dit verband bijv. worden het beleid, gericht op het tot stand brengen van een vrij onderling goederenverkeer in de EEG (zoals een gelijk-trekken van de mededingingsbepalingen, het wegnemen van

technische en administratieve belemmeringen en van belemmeringen op het gebied van het kapitaalverkeer e.d.). Verder kan gewezen worden op de samenhang tussen de industriepolitiek en het *conjunctuurbeleid*. Een gemeenschappelijk industriebeleid zal aan effectiviteit winnen, als tevens een gemeenschappelijk conjunctuurbeleid wordt gevoerd. Conjuncturele onzekerheden tasten voortdurend economische betrekkingen tussen de lid-staten aan en bemoeilijken de herstructurerings- en samenwerkingsmogelijkheden van het bedrijfsleven over de grenzen heen. Eveneens is het van belang te wijzen op de samenhang tussen het industriebeleid en het *landbouwbeleid*. Zo is een belangrijke voorwaarde voor verbetering van de landbouwstructuur in de EEG een voldoende mobiliteit van de factor arbeid, welke sterk afhankelijk is van de algemeen-economische ontwikkeling en de daarmee samenhangende werkgelegenheidssituatie. Voor het voeren van een effectief landbouwstructuurbeleid zijn maatregelen, welke betrekking hebben op de landbouw zelf, niet voldoende.

Even noodzakelijk is een welbewust beleid buiten de landbouw, dat gericht is op het scheppen van nieuwe arbeidsplaatsen en dat meer in het bijzonder betrekking heeft op de gebieden waar het gebrek aan werkgelegenheid het grootst is en — in samenhang daarmee — de toestand van de landbouw het meest te wensen overlaat. Ook om die reden is een gemeenschappelijk industriebeleid van groot belang.

Uit het bovenstaande volgt reeds de samenhang tussen het industriebeleid en het *regionale beleid*. Ook het teruglopen van andere bedrijfstakken dan de landbouwsector, welke in bepaalde regio's een dominerende positie innemen, kan aanleiding zijn tot een regionaal (industrialisatie)-beleid.

Er ligt ook een duidelijke samenhang tussen de industriepolitiek en het *handelsbeleid*. Zo zal bijv. de toenemende concurrentie op de binnen- en buitenlandse markt als gevolg van het verminderen en wegvallen van de handelsbarrières op wereld- en Europees niveau ingrijpende aanpassingen vragen van de ondernemingen in de Gemeenschap. Een zeer belangrijke vraag is daarbij, op welke wijze in het industrialisatiebeleid van de Gemeenschap in het bijzonder rekening moet worden gehouden met de industrialisatie van de ontwikkelingslanden. De terwille van de economische groei van de ontwikkelingslanden in steeds toenemende mate toegelaten importen uit deze landen zullen consequenties hebben voor de industriële structuur van de EEG-landen.

Tenslotte ligt er een duidelijke band tussen de industriepolitiek en de *sociale politiek*, welke laatste vooral erop gericht moet zijn de t.g.v. de industriële ontwikkeling dreigende aanpassingsproblemen door een actieve werkgelegenheids- en beroepsopleidingspolitiek, welke de overgang van werknemers naar nieuwe beroepsactiviteiten bevordert, te voorkomen. Op deze wijze is het enerzijds mogelijk werkgelegenheid te garanderen en anderzijds rekening te houden met de concurrentiekracht van de economie van de Gemeenschap.

Uit het voorgaande volgt, dat tegelijk met de ontwikkeling van een gemeenschappelijk industriebeleid een verdergaande coördinatie resp. harmonisatie op bovengenoemde terreinen noodzakelijk is.

Grondslagen voor een Europese industriepolitiek

Reeds is het belang onderstreept van het uit de weg ruimen

van belemmeringen voor de groei van Europese ondernemingen, welke in wezen hun oorsprong vinden in onvolkomenheden van de douaneunie en lacunes van de economische en monetaire unie in haar huidige vorm.

Zoals ook de Europese Commissie in haar voorstellen stelt, dient het industriebeleid verder te gaan dan het wegnemen van deze belemmeringen. Vanwege de internationale concurrentie alsmede de technologische ontwikkelingen dienen voor de moderne onderneming ook de mogelijkheden te worden geschapen om haar concurrentiepositie zowel binnen de Gemeenschap als t.o.v. derde landen te versterken, om aldus een bijdrage te leveren tot verhoging van de levensstandaard en verbetering van de werkomstandigheden in de Gemeenschap, resp. de wereld. Dit doel impliceert een voortdurend onderzoek naar middelen om de industriële produktiviteit te vergroten, de produktieorganisatie efficiënter te maken alsmede de industriële structuren aan nieuwe internationale marktverhoudingen aan te passen.

De gemeenschappelijke autoriteiten resp. de overheden van de lid-staten dienen op gecoördineerde wijze met inachtneming van vrije concurrentie en het vrije-ondernemingsinitiatief als grondslagen van de economische groei het herstructureringsproces in het bedrijfsleven te bevorderen door verbetering te brengen in de algemene voorwaarden en door een effectieve concurrentie te waarborgen.

Op het bedrijfsleven berust dan vanzelfsprekend de taak van de geboden mogelijkheden zo goed mogelijk gebruik te maken.

Inhoud van een Europese industriepolitiek

Het industriebeleid heeft enerzijds een globaal karakter, waarbij het beleid gericht is op het scheppen van een zo gunstig mogelijk algemeen economisch klimaat voor de industriële ontwikkeling. Anderzijds dient het beleid ook meer specifiek op afzonderlijke industriële sectoren te zijn gericht.

In verband met de in het voorgaande onderstreepte noodzaak om te komen tot een coördinatie resp. harmonisatie van het industriebeleid van de lid-staten, kan gewezen worden op de door de verschillende lid-staten gehanteerde, nogal uiteenlopende systemen in het kader van de industriepolitiek. Zo is bijv. voor *Italië* karakteristiek de grote invloed van de staatsholdings met een belangrijk aandeel in de diverse sectoren van het bedrijfsleven. In *Frankrijk* is sprake van een sterk doorgevoerde plan-economie met uitdrukkelijke taakstellingen. Voor wat *Nederland* betreft, had het industriebeleid tot voor enkele jaren een globaal karakter en was het gericht op het creëren van een goed industrieel klimaat. Door middel van een conjunctuurbeleid werd getracht de algemeen-economische ontwikkelingen zonder al te veel ups en downs te doen verlopen. Enkele minder gunstige ontwikkelingen leidden echter tot een meer gedifferentieerd industriebeleid van de overheid, gericht op het overwinnen van knelpunten in het aanpassingsproces, voor zover deze niet door het bedrijfsleven zelf alleen genomen konden worden.

Als een belangrijk hulpmiddel om tot de gewenste inzichten in de te verwachten ontwikkelingen in het bedrijfsleven te komen, worden nu de door het CPB opgestelde prognoses op middellange termijn, naar bedrijfstakken gedifferentieerd, gehanteerd. Deze prognoses, welke als het goed is, voortdurend up-to-date worden gehouden, worden

in toenemende mate aangevuld met bedrijfstaksgewijze structuuranalyses, waarbij wordt nagegaan of en zo ja welke maatregelen gewenst zijn om de concurrentiekracht van een bedrijfstak te verbeteren resp. te herstellen. Het bedrijfsleven wordt zelf ten nauwste bij deze ontwikkeling betrokken. Men zou zich kunnen afvragen of het geldende Nederlandse systeem voor een Europese industriepolitiek kan worden aanbevolen.

Planning en vernieuwing zijn voor alle bedrijfstakken in de EEG van belang. Echter dient vanwege de — eerder genoemde — internationale concurrentie en de technologische ontwikkelingen bijzondere aandacht te worden geschonken aan groei-industrieën, w.o. industrieën van moderne technologie. Het voorstel van de Europese Commissie om tot een bundeling van het overheidsaankoopbeleid te komen, vormt in dit verband een goed uitgangspunt voor het creëren van een gecoördineerde open markt. Tot nu toe is gebleken, dat de overheden van de lid-staten de (grote) orders nog bij voorkeur binnen de nationale grenzen plaatsen, waarmee het voordeel van de grote Europese markt verloren gaat.

Ook de betrokken (bijv. Nederlandse) industrieën zijn er niet mee gebaat als ze alleen op de behoeften van de eigen markt zijn aangewezen: dat werpt obstakels op voor investeringen en research. In het licht van het voorgaande gaat het niet aan om te zeggen, dat de Nederlandse overheid elektrische centrales niet in Frankrijk en Duitsland had mogen bestellen. Veeleer dienen de andere overheden door Europese regels te worden verplicht op gelijke wijze te handelen.

Steun kan worden geboden in de vorm van (gecoördineerde) Europese overheidsopdrachten en kredieten. Van grote betekenis kunnen ook communautaire ontwikkelingscontracten worden met concentratie op meer moderne producten en omschakeling van de werkgelegenheid, waardoor een grotere mobiliteit van de hogere kaders en van de werknemers in het algemeen wordt bevorderd.

De Verenigde Staten en Japan leveren in dit opzicht een sprekend voorbeeld. Wetenschapsmensen, hoge ambtenaren en vertegenwoordigers van ondernemingen zijn beurtelings op universiteiten, in de industrie en bij de overheid werkzaam. Ze krijgen aldus de gelegenheid de problemen uit verschillende ooghoeken te bekijken. Dit kan een stimulerende factor zijn.

In verband met het voorgaande rijst nog de vraag of het, zoals in het memorandum van de Europese Commissie over de industriepolitiek wordt gesteld, wenselijk en realiseerbaar is te komen tot een zekere technologische autonomie in Europa. In antwoord hierop kan erop worden gewezen, dat de praktijk aantoonde dat de ontwikkeling van industrieën van moderne technologie alsmede van groeisectoren in het algemeen sterk gestimuleerd kan worden door een samengaan van EEG- en niet-EEG-ondernemingen. Het is niet denkbeeldig, dat een consequent beleid, gericht op het tot stand brengen van een technologische autonomie een kunstmatig karakter gaat dragen, alsmede ontaardt in een ongewenste protectie. In nauwe samenhang hiermee is in de praktijk ook gebleken, dat investeringen uit derde landen, welke al dan niet uit een samengaan van EEG- en niet-EEG-ondernemingen voortvloeien, in het algemeen een belangrijke bijdrage leveren aan de communautaire economie.

Dit neemt niet weg, dat deze buitenlandse investeringen soms als een ongewenste concurrentievorming worden ervaren. Het antwoord op deze concurrentievorming kan

(I.M.)

echter slechts bestaan uit een versterking van de structuur en dynamiek van de Europese ondernemingen. Voor een verbod van buitenlandse investeringen is daarbij geen plaats. De investeerders uit derde landen dienen uiteraard onderworpen te zijn aan de in de EEG en zijn lid-staten bestaande gedragsregels. Bij een sterke industriële structuur van de Gemeenschap zullen de buitenlandse investeerders overigens vanzelf genoodzaakt worden met de EEG-gedragsregels rekening te houden. Het bovenstaande toont aan, dat een restrictieve politiek t.a.v. buitenlandse investeringen, veelal ten onrechte ingegeven door zuiver politieke overwegingen (zie bijv. Frankrijk), ongewenst is. Een dergelijk beleid houdt ook het gevaar in van tegenmaatregelen van derde landen met alle nadelige gevolgen vandien voor de daardoor getroffen Europese ondernemingen. Overigens spreekt het vanzelf, dat uit oogpunt van wederkerigheid de EEG dezelfde voordelen in derde landen geniet, als deze in de EEG.

Uit het voorgaande vloeit de noodzaak voort van een afstemming van het beleid der lid-staten inzake industriële herstructurering. In samenwerking met het bedrijfsleven te verrichten studies van de situatie in alle sectoren, teneinde op communautair niveau te komen tot indicaties en prognoses, beantwoorden aan een grote behoefte. Ook kan in dit verband gewezen worden op de wenselijkheid van door het bedrijfsleven zelf in te stellen structuuranalyses met behulp waarvan het voor de ondernemingen in de betrokken sector mogelijk zal worden tijdig knelpunten en moeilijkheden te signaleren. Hierdoor kan namelijk in vele gevallen worden voorkomen, dat een beroep op overheidssteun de enige uitweg biedt. Niettemin kunnen zich situaties voordoen, waarbij deze steun voor het bedrijfsleven onontbeerlijk is. Gedacht wordt in dit verband aan moeilijkheden als gevolg van in het buitenland getroffen concurrentievervalsende maatregelen of buitengewone risico's voor met name groeisectoren. Veel zal daarbij afhangen van de feitelijke omstandigheden en de vorm van de in die gevallen te kiezen stimuleringsmaatregelen. Sectoriële steunmaatregelen dienen in elk geval bij te dragen tot een rendabele productie en een tijdelijk karakter te dragen. Het is van belang, dat ook in EEG-verband duidelijk de voorwaarden worden vastgesteld, welke vervuld moeten zijn alvorens steun verkregen kan worden.

C. F. M. van Lotringen

Rijnmond en de koppelbazen

II. Arbeidsmarktbeheersing ook aan de vraagzijde*

MR. H. VERSLOOT

Het eerste deel van onze beschouwing eindigde met de conclusie dat op een langdurig overspannen arbeidsmarkt, waar tevens het koppelbazenverschijnsel optreedt, de overspanning tot een uitermate onstabiele situatie leidt. De vraag hoe wij deze instabiliteit kunnen beheersen en verminderen vormt het onderwerp van dit tweede en laatste deel van onze beschouwing. Daarbij zij vooropgesteld dat wij niet de nog veel ergere onstabiele van de vrije loonvorming als hortende, slingerende en stampende regulator willen aanvaarden, en dus mede dat wij volledige werkgelegenheid willen blijven nastreven.

Wankele poging tot stabilisatie

De nu door de CAO-partijen in de metaalindustrie ontworpen regeling kan men zien als zo'n poging tot stabilisatie. Men ontkomt echter niet aan de indruk, dat met name de regeling ten aanzien van de uitleenarbeid teveel geïnspireerd is door boosheid op de koppelbazen en te weinig door de structurele oorzaken, die de voedingsbodem waren voor het verzieken van de uitleenerij.

Voorgescreven wordt nu (bij CAO, dat is dus langs civielrechtelijke, door de werknemersbonden te handhaven weg) dat uitleenarbeiders niet langer dat negen maanden op dezelfde arbeidsplaats mogen blijven, en dat er tussen het normale loon en het hunne geen groter verschil mag bestaan dan 10%. Als de koppelaarij beperkt bleef tot het bijeenbrengen van tijdelijke vraag en tijdelijk aanbod zou de eerste bepaling vanzelf werkelijkheid worden en zou de tweede geen grote moeilijkheden geven, maar bovendien onbelangrijk zijn. Als de vraag naar tijdelijke arbeid zoveel groter zou zijn dan het aanbod, dat een veel hoger loon als evenwichtsprijs zou ontstaan, zou tegelijkertijd de psychologische barrière tussen de gewone markt en de uitleenmarkt lek worden, en er zou zoveel arbeidsaanbod overheen „spoelen” tot de uitleenerslonen weer waren gedaald beneden de waarde van de psychologische barrière. Voorwaarde is dan echter dat er op de gewone markt zoveel ruimte is, dat daar niet onmiddellijk de opwaartse druk op de lonen wordt doorgegeven door vermindering van het aanbod, en dat er bovendien niet voor het opvullen van lege permanente plaatsen een beroep gedaan gaat worden op de markt voor tijdelijke krachten.

De maatregelen die de metaalbonden hebben ontworpen beloven weinig praktisch nut. Zij nemen wellicht een stuk van de opwaartse loondruk op de gewone markt weg, en vergroten tijdelijk misschien de ruimte op die markt doordat enige vraag naar arbeid gaat verdwijnen, bijv. doordat enkele marginale bedrijven tot inkrimping of sluiting zullen

moeten overgaan, maar het effect zal vermoedelijk vrij gering zijn, vertraagd optreden en kort duren. De verplaatsing van de vraag uit hoofde van permanente arbeidsplaatsen van de gewone naar de uitleenersmarkt, die tot nu toe het overgaan van werknemers van de ene naar de andere markt begeleidde en overtrof, wordt door de gemaakte bepaling alleen in theorie belemmerd. In de praktijk zullen de belanghebbende inleners en uitleeners al heel vlug de uitweg vinden: eenvoudige wisseling van arbeidsplaats of van uitleener is even snel en gemakkelijk te organiseren als het wisselen van parkeerplaats.

De marge van 10% is bovendien in de praktijk oncontroleerbaar, nog erger zelfs dan de overschrijding van bindend vastgestelde lonen in de praktijk oncontroleerbaar is gebleken te zijn. De gehele regeling kan als niets anders gezien worden dan als een van de reeds zeer vele krachteloze verklaringen van goede intentie, die wij al jaren kennen. Wellicht zal zij tijdelijk, onder de psychologische schokwerking van het gebeurde, enige afkoeling geven, maar als die adempauze niet gebruikt wordt om de druk op de arbeidsmarkt te verlichten, bezwijkt deze regeling binnenkort evenals zovele andere onder de hitte van de overspanning.

Er wordt nu gevraagd om wettelijke regeling van het uitleenwezen, door middel van een vergunningenstelsel. Ook dat echter is niets anders dan het verzwaren van de druk op de veiligheidsklep; misschien helpt een wettelijke regeling door deze uitweg wat in te dammen, maar het resultaat is uiterst twijfelachtig. In de eerste plaats omdat voor het uitoefenen van overheidsdwang duidelijke omschrijvingen nodig zijn van de situatie waarin opgetreden moet worden, en iedereen die zich in deze schemerwereld heeft bewogen weet hoe ondoeltreffend alle formules tot nu toe geweest zijn, en hoe voortreffelijk de praktijk zich er onder uit wist te wentelen. Maar bovendien: als het zou lukken deze veiligheidsklep af te sluiten, komt de ketel zelf onverminderd onder hoge spanning te staan, en zal het loonniveau nog meer bedreigd worden.

Druk op arbeidsmarkt verminderen

Een zinnige weg tot stabilisatie kan alleen maar liggen in het verminderen van de druk op de arbeidsmarkt; in de ruim tien jaar dat wij daarop wachten is in ieder geval komen vast te staan dat dit niet vanzelf gebeurt, en juist het tegendeel door de gehele structuur wordt uitgelokt.

* (1) in „ESB” van 23 september jl., blz. 908-911.

Het meest in overeenstemming met de huidige structuur zou zijn het arbeidsaanbod te vergroten. Dat is ook de prompte reactie van de ondernemers, die op daartoe strekkende middelen met grote klem aandringen. Wil het beleid consistent zijn met de traditionele naoorlogse beleidsdoelen, dan moet de nieuwe vraag naar arbeid, die voortdurend ontstaat bij een te laag loonniveau, uiteindelijk voorbehouden kunnen worden aan het nog niet verschenen, maar in de toekomst te verwachten aanbod van Nederlandse arbeidskrachten. De op dit ogenblik noodzakelijke voorzieningen zouden dus een tijdelijk karakter moeten dragen. In dat beeld past alleen maar het bevorderen van de tewerkstelling van buitenlandse gastarbeiders.

Overigens hoeft het beleid, zeker het regionale, niet in elk opzicht consistent te zijn met het nationaal beleid. Daardoor komen ook nog andere aanbodverruimende middelen in aanmerking: het bevorderen van lange-afstandspendel (een, althans regionaal, weinig duurzame bron van arbeidsvoorziening), het bevorderen van binnenlandse migratie, het bevorderen van immigratie van blijvende buitenlandse arbeidskrachten, en het systematisch uitkammen van de markt op nog niet of niet geheel gebruikte arbeidskracht (van part-timers en gehuwde vrouwen).

Uit de praktijk in het Rijnmondgebied is gebleken dat de vergroting van het arbeidsaanbod een uiterst moeilijke en tijdrovende zaak is, althans onder de nu in Nederland geldende omstandigheden. Het merkwaardige is dat geen der beleidsinstanties, die voor de planning van industrievestiging en voor de uitvoering daarvan verantwoordelijk zijn, zich daarover ooit het hoofd gebroken schijnt te hebben. In de Rotterdamse nota tot toelichting van het ontwerpbestemmingsplan voor de Maasvlakte (1970) wordt het probleem terzijde geschoven met een luchtig gemak, dat scherp contrasteert met de kort daarna uitgekomen onlust. In de van het openbaar lichaam Rijnmond kort tevoren uitgegane Schets voor een ruimtelijke structuur van dit gebied wordt het probleem cijfermatig tamelijk duidelijk geschetst en een zekere bezorgdheid voor de toekomst op dit punt getoond, zonder dat van enig besef blijkt voor de kritieke aard van de situatie die nu al bereikt is.

Een verklaring voor deze verblindings is alleen radenderwijs te geven: enerzijds moet het de vrees zijn voor een herhaling van de ijzige koude op de arbeidsmarkt der jaren dertig, die bestuurders er toe brengt zo zorgeloos opgewekt met vuur te spelen; anderzijds moet het de in jaren van werkloosheid ingeslepen ervaring zijn, dat werkgelegenheid arbeidskracht aantrekt, waardoor nu al jaren lang het feit buiten beschouwing blijft dat onder de huidige omstandigheden die arbeidskracht niet meer komt. Uitdrukkelijk wordt de stelling: „werkgelegenheid creëert migratie” toegepast in de studie *Ontwikkelingsmogelijkheden voor zeehavens in het Deltagebied* (het zgn. groene boekje) van het overlegorgaan Zuid-West-Nederland. Impliciet ligt zij in alle andere rapporten eveneens opgesloten, zeer duidelijk bijv. in het rapport van de zgn. commissie-Van Tilburg (het oranje boekje). De verklaring wordt des te waarschijnlijker doordat uit vele uitlatingen van dergelijke bestuurders blijkt dat zij dit wegblijven ervaren als een grove ondankbaarheid, die hen onmiskenbaar frustrereert. Niettemin gaan zij haast dwangmatig voort steeds meer werkgelegenheid aan te trekken. Als de verklaring juist is, wijst zij op een allerpijnlijkst misverstand, dat ondanks de goede intenties moet leiden tot op den duur juist tegengestelde resultaten.

Vergroting binnenlands arbeidsaanbod

Het aantrekken van arbeidskracht door binnenlandse migratie is de resultante van een evenwichtsreactie waarin enerzijds een positief loonpeilverschil en een carrièreperspectief meespelen, anderzijds tegenwerking wordt ondervonden van de gehechtheid aan eigen milieu, de verwachting van gunstige invloed op de eigen regio van het door de overheid gevoerde en te voeren spreidings- en stimuleringsbeleid, van het ongunstige verschil in kosten van wonen en levensonderhoud, en van de graad van congestie die het nieuwe werkmilieu reeds vertoont. Alleen de laatste factor kan door een leefbaarheidsbeleid in Rijnmond enigszins verlicht worden; de aantrekkende factor van een positief regionaal verschil in loonpeil moet om nationaal-economische en politieke redenen uiterst beperkt blijven. Onder deze omstandigheden is elke verwachting omtrent een enigszins relevante toeneming van het binnenlandse migratiesaldo naar Rijnmond niets anders dan een illusie.

Uit studies van het Nederlands Economisch Instituut (Dr. Paul Drewe) blijkt dat onder optimale inspanning (extra hoog loon, gunstig leefklimaat, gunstige verbindingen), na een langdurige en vroege start, in 1990 ten hoogste 95.000 personen extra naar Zuid-Holland gemigreerd kunnen zijn (wat rond 30.000 arbeidskrachten zou betekenen). Zeker is dat niet alle condities daarvoor toelaatbaar zijn of nog tijdig gerealiseerd kunnen worden, en dat de condities in zekere mate tegenstrijdig zijn, zodat het realiseerbare soelaas voor de arbeidsmarkt stellig ver beneden de 30.000 werknemers zal blijven. Rekent men ze alle toe aan het Rijnmondgebied, dan kan deze bron de autochtone beroepsbevolking met circa 6% bij uiterste en snelle krachtsinspanning doen toenemen; als wij 3% zouden realiseren is dat al een succes te noemen.

Ook toeneming van de lange-afstandspendel is als bron van nieuw aanbod van arbeidskracht voor de toekomst weinig hoopgevend. Deze pendel bestaat uit twee duidelijk te onderscheiden delen. Het ene deel ontstaat doordat werknemers hun woonplaats verleggen naar een minder belast milieu, verder van hun werkplaats verwijderd. Als daarbij de grens tussen korte en lange pendel wordt overschreden, betreft dit haast per definitie hoog beloonde werknemers, die zich de weelde van reistijd en reiskosten kunnen veroorloven. Uiteraard gaat deze groei van de lange pendel gepaard met een overeenkomstig verlies aan actuele inwonende arbeidskracht, en een nog wat groter toekomstig verlies aan arbeidskracht van gezinsleden. Het saldo-effect is nu nul, voor de toekomst negatief.

Het andere deel van de lange pendel ontstaat hetzij uit gebrek aan werkgelegenheid, hetzij uit een relatief laag loonpeil in aangrenzende regio's (tijdens de geleide loonpolitiek opende lange pendel een mogelijkheid tot ontsnapping aan het te laag gehouden loonpeil en ontstonden tegengesteld gerichte, economisch volstrekt zinloze pendelstromen; een gedeelte daarvan is wellicht, uit traagheid van reactie, nu nog overgebleven). Daar iedere regio zijn eigen ontwikkelingsbeleid voert en daarbij, zolang achterstanden ingehaald moeten worden, steun ondervindt in het beleid van de centrale overheid, is er geen reden van dit deel der lange pendel iets anders te verwachten dan een voortgezette daling. In elk geval is het aanbod van arbeidskracht uit deze bron van tijdelijke aard en structureel weinig duurzaam.

Een derde mogelijkheid voor een regio als Rijnmond om het aanbod van arbeidskracht te vergroten, ligt in het „opgraven” van nu (gedeeltelijk) nog ongebruikte arbeidskracht binnen de regio. Uiteraard hebben de koppelbazen en de uitzendbureaus de oogst reeds grotendeels binnengehaald, en gaat het nu om de diepst liggende, door de grootste sociale weerstanden belemmerde laag: de gehuwde vrouw met een niet volledige taak in het gezin. Uiteraard is het een belang van hoge morele orde, om overbodige taboes op dit gebied uit de weg te ruimen, en voor gehuwde vrouwen de weg naar een andere maatschappelijke taak en verantwoordelijkheid vrij te maken als zij daar zelf behoefte aan hebben. Duidelijk is echter wel dat die behoefte tot nu toe geen stormachtige vormen heeft aangenomen, en dat in elk geval de weerstanden daartegen in ons cultuurpatroon hoog zijn opgestapeld. Cultuurpatronen van deze aard plegen zich niet snel te wijzigen, zeker als de druk daartoe geen al te hoge waarde vertoont.

Reeds om die reden is van tewerkstelling van gehuwde vrouwen geen belangrijke toeneming van het aanbod op de arbeidsmarkt te verwachten. Bovendien zijn de meeste in het gezin werkzame gehuwde vrouwen niet volslagen nutteloos bezig, en zal dus hun werken elders leiden tot vraag naar plaatsvervangende arbeid, bijv. in crèches en restaurants, wasserijen en schoonmaakbedrijf, terwijl op zichzelf ook de toenemende gezinsinkomsten zullen leiden tot toenemende bestedingen, en dus tot toenemende vraag naar arbeidskrachten. Het zal mooi zijn als het netto effect van verruiming van aanbod ongeveer de helft zal blijken te belopen van de bruto uitbreiding van het aantal buitenshuis werkende gehuwde vrouwen.

Daarmee zijn de binnenlandse mogelijkheden tot verruiming van het aanbod op een regionale arbeidsmarkt als Rijnmond uitputtend behandeld. Een beleid gericht op verbetering van de leefbaarheid van het milieu, alsmede op verruiming van arbeidsmogelijkheden voor de gehuwde vrouw is mogelijk en om verschillende andere, soms zeer dringende redenen nodig, maar het effect op de aanbodzijde van de arbeidsmarkt kan daarvan niet bijzonder groot zijn.

Vergroting arbeidsaanbod uit het buitenland

Blijft de vergroting van het aanbod uit *buitenlandse* bronnen, duurzaam in de vorm van immigratie, tijdelijk in de vorm van gastarbeid. Alleen de laatstgenoemde vorm is in de afgelopen jaren intensief, zij het met wisselend succes nagestreefd, waarbij in Rijnmond een verruiming van het aanbod, zij het kwalitatief beperkt, van 2 tot 2½% is verkregen. Landelijk ligt dit percentage lager. De ervaring heeft daarbij geleerd dat steeds nieuwe bronnen moeten worden aangeboord, en dat de toevloed naar ons land sterk afhankelijk is van het conjunctuurverloop in het thuisland. Doordat dergelijke werving van gastarbeiders slechts slaagt in landen met een relatief zeer laag loonpeil (het is arbeid onder zeer ongunstige sociale condities: gezinscheiding, cultuurverschil, communicatie-armoede enz.) is ook binnen een schijnbaar ruim wervingsgebied het aanbod dat aan onze kwaliteitseisen voldoet toch maar uiterst beperkt, terwijl de werving bovendien zware concurrentie ondervindt uit andere landen en regio's.

Het is onaannemelijk dat met dergelijke werving van tijdelijke arbeidskrachten een enigszins duurzame uitbreiding van het aanbod op onze arbeidsmarkt kan worden bereikt in een belangrijk hogere orde van grootte dan de

nu regionaal gerealiseerde 2 à 2½%. Ook nu al is er op de markt in Rijnmond plaats voor het dubbele aantal, zelfs in de voor deze kwaliteit van arbeid geschikte bedrijven — maar dat dubbele aantal gastarbeiders is niet gekomen.

Blijft als laatste vraag of langs de weg van immigratie een belangrijke vergroting van het aanbod op de arbeidsmarkt verkregen zou kunnen worden. Dat dit middel nog niet is geprobeerd, is verklaarbaar genoeg: zolang er een zo duidelijk gebrek aan woningen is dat aan de gewone binnenlandse vraag nog niet zonder distributie van woonruimte kan worden voldaan, is het huisvesten van aanmerkelijke aantallen immigranten geheel uitgesloten. Enkele gastarbeiders hebben hun gezin laten overkomen of hier een gezin gevormd en zich daarmee op de rand van duurzame immigratie begeven of daarover heen (het blijft de vraag of het land van herkomst hen niet toch nog na enige tijd terugzuigt). Dit aantal is evenwel slechts een kleine fractie van het totaal.

Ook echter als de woonruimteproductie zich voldoende zou kunnen uitbreiden om een relatief belangrijke immigratie op te vangen, is het niet alleen dubieus of het zou lukken om een immigratiestroom op ons land te richten, maar is het bovendien uiterst twijfelachtig of zo'n beleid om sociale en politieke redenen wel gewenst en uitvoerbaar is in de omvang die voor een wezenlijke verruiming van het aanbod op de arbeidsmarkt nodig zou zijn. Ons land is al uiterst dicht bevolkt, en zijn natuurlijk milieu wordt door de dichte pakking van zijn inwoners al zeer zwaar belast. Het in sterke mate uitbreiden van die bevolkingsdruk zal steeds toenemende collectieve lasten met zich meebrengen; als die toename van bevolkingsdruk dan bovendien nog het gevolg van immigratie is, zal ook de opbouw van de daaruit voortvloeiende uiterst moeilijke samenleving en de begeleiding van het acculturatieproces grote gemeenschapskosten veroorzaken. Het is niet te verwachten dat dit accres aan gemeenschapskosten ook maar in de verte benaderd zal worden door het totaal aan belastingen dat een relatief arme groep immigranten opbrengt.

Een en ander moet er op zijn minst toe nopen de voordelen van een vestiging van werkgelegenheid, die tot belangrijke immigratie zou moeten leiden, zorgvuldig af te wegen tegen de sociale-kostenstijging, die ontstaat indien de immigratie inderdaad zou slagen. Dat laatste blijft overigens even twijfelachtig als het succes van pogingen om binnenlandse migratie tot stand te brengen. Weliswaar zijn de loon- en welvaartsverschillen met een aantal der in aanmerking komende ontwikkelingsgebieden aanzienlijk groter dan de binnenlandse, maar hetzelfde geldt voor de remmingen die voortvloeien uit milieu- en cultuurverschil.

Open deur intrappen?

De conclusie dat alle middelen, die tot vergroting van arbeidsaanbod kunnen leiden, elk voor zich slechts relatief gering effect kunnen hebben en weinig optimisme rechtvaardigen, lijkt bedenkelijk veel op het intrappen van een wijd open deur. De ervaring van de laatste tien jaar biedt voor een ruimere conclusie geen enkel aanknopingspunt. De hiervoor gegeven zeer uitvoerige motivering kan dan ook slechts gerechtvaardigd worden door de reeds eerder gereleveerde officiële blindheid voor deze stugge aspecten van de aanbodzijde der arbeidsmarkt. Voor het jaar 1990 lopen de schattingen van het regionale aanbod van arbeidskrachten in het Rijnmondgebied uiteen van 447.300 (*Schets ruimtelijke structuur*, blz. 23), via

476.500 (maximaal; Versloot, *ESB*, 1969, blz. 877) tot 506.000 (Commissie-Van Tilburg: *Verkenning toekomstige werkgelegenheid Rotterdam*, blz. 8).

De berekende, c.q. beoogde werkgelegenheid voor dat jaar varieert van

528.500 (Commissie-Van Tilburg, consolidatie-alternatief, blz. 6),

570.000 (*Schets ruimtelijke structuur*, blz. 23),

600.000 (laagste alternatief van het *Plan 2000+*), tot

670.000 (Commissie-Van Tilburg, expansie-alternatief, en hoogste alternatief *Plan 2000+*).

Uitgedrukt in percentages van de drie eerstgenoemde schattingen wordt deze beoogde werkgelegenheid:

	Schets	Versloot	Van Tilburg
Consolidatie-alternatief	118%	111%	104%
Schets	127%	119%	112%
2000 + (minimum)	134%	126%	118%
Expansie-alternatief	149%	141%	132%

In de twee eerstgenoemde basisaantallen voor de autochtone beroepsbevolking is reeds een toename van het aantal in loondienst werkende gehuwde vrouwen gecalculeerd; in de huidige ervaring, die leidt tot een aanbod uit andere bronnen van ongeveer 14% is intensieve werving in het buitenland verdisconteerd. Bij een succesvol beleid tot stimulering van het aanbod uit niet-autochtone bronnen lijkt per saldo een stijging tot maximaal 18% mogelijk, maar een daling tot circa 10% is, als het beleid van anderen in andere regio's en wervingsgebieden beter slaagt, niet uitgesloten.

Een overspanning van in totaal 5% aan arbeidsplaatsen boven het reële algemene arbeidsaanbod blijkt in elk geval op sommige deelmarkten tot onhanteerbare (en niet menswaardige) spanningen te leiden; aannemelijk is dat een overspanning van 2 à 3% het mogelijk doet blijven de loonontwikkeling en de daaruit voortvloeiende inflatoire tendensen in de belangrijkste sectoren in de hand te houden. Dat geeft een ruw gecalculeerde marge voor het scheppen van arbeidsplaatsen van 112 tot 121%, waarbij dan aan het maximum een uiterste krachtsinspanning is verbonden om het arbeidsaanbod zoveel mogelijk te vergroten. Mikken op 115% werkgelegenheid, en het zetten van stoom op de werving als het reële aanbod beneden 114% dreigt te komen, lijkt op basis van deze schattingen de meest reële beleidsdoelstelling, gezien vanuit de eigenschappen (en het belang) van de arbeidsmarkt.

Naar deze beschouwing beoordeeld is het zgn. expansie-alternatief volslagen onwerkelijk en levensgevaarlijk. Het streefgetal van 600.000 is op basis van de aanbodsvoorspelling van Van Tilburg (118%) maximaal haalbaar, maar zoals ik in *ESB* 1969, blz. 875 e.v. meen te hebben aangetoond, overschrijdt deze voorspelling verre de grenzen van het mogelijke. Als het autochtone aanbod zich, volgens mijn toen gemaakte berekening, maximaal zou ontplooiën, is het streefgetal van 570.000 arbeidsplaatsen uit de Rijnmond-schets (119%) het hoogst haalbare. Heeft daarentegen het Openbaar Lichaam Rijnmond gelijk met zijn wat meer gereserveerde schatting van het regionale arbeidsaanbod (en die schatting is waarschijnlijker dan het door mij berekende maximum) dan is het zgn. consolidatie-alternatief van bijna 530.000 arbeidsplaatsen de meest optimistisch mogelijke doelstelling (118%), en zou eigenlijk een omvang van 510.000 arbeidsplaatsen het best realiseerbaar zijn.

Uiteraard zal het nodig zijn bij het naderbij komen van

het jaar 1990 de feitelijke ontwikkeling voortdurend te blijven toetsen aan de voorspellingen, en op basis daarvan het beleid te blijven corrigeren. Daarnaast zal het bovendien nodig zijn de nu gevolgde zeer ruwe methode van schatting van de toelaatbare overspanning en van de effecten van aanbodsverruimend beleid te verfijnen. Bovendien zal het nodig zijn de hele berekening toe te spitsen op de kwalitatieve deelmarkten van de arbeidsmarkt; wellicht zal daarbij blijken dat het mogelijk is een arbeidsmarkt en haar loonpeil in de hand te houden bij veel hogere totale overspanning, mits deze gelijkelijk over de deelmarkten verdeeld is. Er zijn nl. aanwijzingen dat de huidige verstoring vooral uitgaat van de overspanning op de deelmarkt voor bepaalde categorieën metaal- en havenarbeiders, waar de overspanning veel groter is dan thans uit de cijfers voor de gehele arbeidsmarkt blijkt.

Beheersing arbeidsvraag enige alternatief

Deze gedachtengang en haar voorlopige uitwerking in cijfers tonen aan dat een redelijke beheersing van loonpeil en arbeidsmarkt, waarbij volledige werkgelegenheid en stabiliteit als doelstellingen gelden, onmogelijk is zonder beheersing van vestiging en uitbreiding van werkgelegenheid. Hoe men ook om andere redenen investering in werkgelegenheid zou willen bevorderen, de maximaal verdraagbare overspanning van de arbeidsmarkt en de beperkte mogelijkheden tot uitbreiding van het arbeidsaanbod stellen aan de investeringsgroei voor wat betreft het aantal arbeidsplaatsen harde feitelijke grenzen. Onder bepaalde omstandigheden zullen daarom investeringen, waaraan belangrijke werkgelegenheidseffecten zijn verbonden, zelfs aan vergunningen gebonden moeten kunnen worden, wil men (en dat moet) het gevaar van economische zelfvernietiging verhinderen.

Of de spanning op de Rijnmondse arbeidsmarkt nu reeds zo'n proces van doorbreking van het evenwichtsplafond heeft ingeluid, is nog niet duidelijk tijdens het schrijven van dit artikel. De vakcentrales hebben getracht een dam op te werpen, maar dat is een taak waarvoor hun structuur hen eigenlijk even ongeschikt maakt als onze haren ongeschikt zijn om er onszelf aan op te trekken. De poging is moedig, vooral omdat zij het aanzien der centrales bij de Rijnmondse arbeiders stellig geen goed zal doen. De middelen die de centrales voorstellen zijn ondeugdelijk voor een blijvende oplossing; zij kunnen slechts uitstel bieden. Een werkelijke verbetering in de verhouding van vraag en aanbod kan alleen maar tot stand komen als de vraag naar arbeid in deze regio met zo'n tien- tot vijftienduizend plaatsen daalt, en of dat het gevolg zal zijn van slechts 3% loonsverhoging is wel erg twijfelachtig. Als dit resultaat niet bereikt wordt, zal het alsnog op andere manier nagestreefd moeten worden, omdat het anders door de nu mischien uitgestelde loonontwikkeling ernstig overtroffen dreigt te worden.

Over de brokken die zullen ontstaan als het initiatief der vakcentrales mislukt, hoeven we hopelijk nog niet na te denken. Zij zouden bijzonder ingrijpende maatregelen vergen, die veel verder tegemoet zouden moeten komen aan de zgn. „linkse agitators” dan menigeen lief is, die nu op deze agitators schimpt en tegelijk degenen prijst die voor deze agitatie de mogelijkheden en de noodzaak schiepen, door het Rotterdamse havengebied steeds zwaarder met industrie te belasten.

H. Versloot

Dubbele Belgische wisselkoers en internationale renteverschillen 1967-1969

DRS. G. MARTIN

PROF. DR. J.-P. ABRAHAM*

Door de monetaire troebelen van vorig jaar ontdekten of herontdekten velen, dat de organisatie van de wisselmarkt in België een bijzondere eigenschap heeft: het bestaan van twee verschillende markten, de een gereguleerd en de andere vrij. De grote schommelingen van de Belgische frank (BF) op de vrije markt, waarvan de weerklink door de wisselkantoren aan de Belgisch-Nederlandse grens zowel opgevangen als versterkt werd doorgegeven, hebben de vraag doen stellen naar de opportuniteit van een dergelijk systeem. Dit is het doel van een gezamenlijk onderzoek geworden, uitgevoerd door de interuniversitaire groep „Talent”, waarvan het resultaat zopas is verschenen in *Cahiers Economiques de Bruxelles*, no. 46.

In deze bijdrage willen wij slechts een bepaald punt van het dossier aan een meer grondige studie onderwerpen. Getracht wordt na te gaan in welke mate afwijkingen tussen de vrije en de officiële koers van de BF parallel verlopen aan verschillen tussen de rentevoeten op de internationale geldmarkten enerzijds en op de Belgische geldmarkt anderzijds. Een meer gedurfde formulering van dit probleem luidt: „leidt het bestaan van een interestverschil tot een wisselkoersverschil in een klein land, dat in sterke mate afhangt van internationale markten?” Of nog anders: „geeft het bestaan van een vrije markt aan de monetaire autoriteiten van het land de mogelijkheid, ten koste van redelijke schommelingen in de „financiële” frank, een bepaalde mate van autonomie bij de vaststelling van de rentevoeten te handhaven?”

Vanuit deze gezichtshoek is het een belangrijk probleem, want het behandelt de vraag of een klein land in staat is, indien de omstandigheden het vereisen, een zekere vrijheid te nemen t.o.v. de „constraints” van het buitenlands evenwicht en van de speculatieve druk die zij veroorzaken, om de rentevoet te gebruiken als instrument van een onafhankelijke conjunctuurpolitiek.

Organisatie Belgische wisselmarkt

In dit korte artikel kan er geen sprake van zijn de organisatie van de wisselmarkt in België in extenso te beschrijven. Zij die in dit onderwerp geïnteresseerd zijn, worden verwezen naar enkele recente publikaties¹. Hier moge worden volstaan te herinneren aan de essentiële eigenschappen van het systeem:

a. De toepassing van de regels van het IMF en van het Europees Monetair Akkoord beperkt de schommelingen van de koers op de gereguleerde markt tot 0,75% rond de officiële pariteit van BF: BF 50 = 1 \$ U.S. De bovenste en onderste interventiegrenzen liggen dus respectievelijk

bij BF 50,375 en BF 49,625 voor 1 \$ U.S.

b. Drie regels bepalen de verhoudingen tussen de vrije en gereguleerde markten: *alle ontvangsten* betreffende goederenoperaties (transacties), zekere diensten (o.a. commerciële diensten) en inkomsten uit arbeid moeten via de gereguleerde markt lopen (verzekerd aanbod van deviezen); *alle betalingen* betreffende bewegingen van financieringskapitaal, particuliere transfers en privé uitgaven voor toerisme moeten via de vrije markt lopen; voor *alle andere operaties* is de keuze vrij.

Uit het voorgaande volgt dat:

— de officiële koers zich beweegt tussen een bovenste en onderste grens, bij benadering waarvan de monetaire autoriteiten moeten ingrijpen;

— hoewel de vrije markt niet onderworpen is aan deze automatische interventie, leidt de organisatie van het systeem (zie b) tot een effectieve ondergrens voor de vrije koers. In feite is het zo dat zij, die verplicht zijn hun deviezen op de vrije markt te kopen, deze op de gereguleerde markt mogen verkopen zodat de vrije koers slechts sporadisch en enkel toevallig onder de officiële koers zal dalen. Daarentegen kent de vrije koers theoretisch geen bovengrens, maar praktisch gesproken kan men een psychologische grens waarnemen, t.w. die, welke tegenwoordig in de Groep van Tien als een maximum beschouwd wordt voor een eventuele wijziging van de pariteit, die niet gevolgd zou worden door verschillende andere landen, namelijk een aanpassing van 10 à 15% ten opzichte van de vigerende officiële koers.

Nadat deze grondbegrippen in herinnering gebracht werden, kunnen we nagaan wat de ervaring van de laatste jaren ons leert over de werking van dit stelsel.

Mechanisme?

Het Belgische systeem van de dubbele wisselkoers, zoals hierboven geschetst, zou theoretisch het volgende mecha-

* De auteurs zijn respectievelijk assistent en hoogleraar aan de „Faculté des Sciences Economiques et Sociales” van Namen, België. Vertaling door P. Meulendijks, assistent aan deze Faculteit.

¹ In het bijzonder „Bulletin Economique de la Société Générale de Belgique”, februari 1969; „Weekberichten van de Kredietbank”, 12 december 1969; P. Fabre: *Le double marché des devises dans l'UEBL*, in „Banque”, mei 1970, blz. 465-471.

nisme in de hand moeten werken:

Indien de interestvoeten op de buitenlandse markten hoger liggen dan op de Belgische, zouden de Belgische beleggers die dit verschil willen uitspelen volgens de bestaande regeling hun deviezen moeten aankopen op de vrije markt. Naarmate de omvang van deze markt beperkt is, zou deze stijging van de vraag een zodanige verhoging van de koers teweeg moeten brengen, dat zij tenminste voor een deel de winst uit het renteverhaal zou vernietigen. Dientengevolge zou de kapitaalvlucht op korte termijn geremd worden.

Werkt dit mechanisme en tot op welke hoogte? Dit is het probleem dat we getracht hebben te onderzoeken. In verband hiermee hebben wij de interestvoet van 3-maands-deposito's op de Londense markt in Eurodollars gekozen als indicator van de tendens op de internationale kapitaalmarkten. We hebben de ontwikkeling van deze interestvoet geconfronteerd met die van de Belgische rentevoet geldig voor deposito's van dezelfde omvang² en met dezelfde termijn, alsook met die van de vrije en officiële koers van de dollar op onze wisselmarkt.

Het kwam ons voor dat de relaties tussen onze vier variabelen en i.h.b. de vergeleken ontwikkeling van de verschillen tussen de interestvoeten enerzijds en de wisselkoersen anderzijds ons in staat stellen de efficiëntie van het beschreven mechanisme te toetsen.

We hebben de nodige statistische gegevens kunnen verzamelen op wekelijkse basis voor het jaar 1969 alleen en op maandelijks basis voor de laatste drie jaren. Zij hebben een tweevoudige verwerking ondergaan, eerst een grafische en vervolgens een statistische, waarvan men de conclusies in het hierna volgende zal terugvinden.

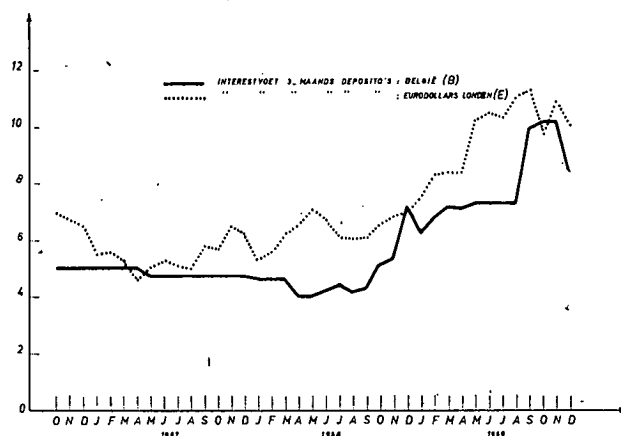
Wij hebben achtereenvolgens twee ontwikkelingen onderzocht en daarna met elkaar vergeleken m.b.t. de periode die ligt tussen eind 1966 en eind 1969:

- die van de interestvoet van 3-maands-deposito's in Eurodollars en haar afwijking t.o.v. de overeenkomstige Belgische interestvoet, om na te gaan tot op welke hoogte deze laatste de internationale tendens heeft gevolgd (zie grafiek 1);
- die van de vrije wisselkoers van de dollar en haar afwijking t.o.v. de officiële koers, om na te gaan of deze afwijking de neiging vertoonde het verschil in de interestvoeten te compenseren of juist het tegenovergestelde hiervan (zie grafiek 2).

Van april 1967 tot september 1969 steeg blijkens grafiek 1 de interestvoet van de Eurodollar fundamenteel, alhoewel deze ontwikkeling een vrij onregelmatig verloop te zien gaf. Hij steeg van 4,6 naar 11,3%. Tijdens het laatste kwartaal van 1969 heeft hij zich op het zeer hoge niveau van gemiddeld 10% gehandhaafd. Daarentegen bleef de Belgische interestvoet tamelijk stabiel tot aan het einde van het derde kwartaal van 1968. Gedurende twee volle jaren heeft hij steeds geschommeld tussen 4 en 5%, zodat een groot verschil ontstaan is tussen de Belgische interestvoet en die van de Eurodollar. Het maximum werd bereikt in mei 1968 met 3,2 punten maar op het einde van de stabiliteitsperiode van de Belgische interestvoet (september 1968) was dit nog 2 punten. Vervolgens heeft de Belgische interestvoet een fase met een geweldige stijging doorgemaakt, waarin hij de interestvoet van de Eurodollar evenaarde en zelfs verschillende keren voorbijstreefde.

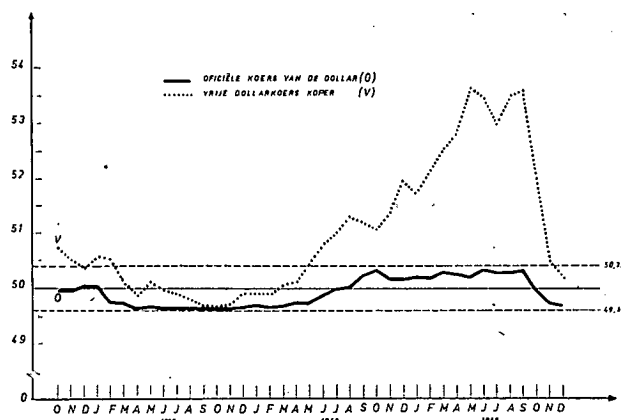
Wat de wisselkoersen betreft (grafiek 2), ziet men

Grafiek 1.

Bronnen: *World Financial Markets*, Morgan Guaranty Trust Cy.; Groep „Talent”; *Cahiers Economiques de Bruxelles*, nr. 46, 2e trimester 1970.

Grafiek 2.

Bronnen: IMF: *International Financial Statistics*; Groep „Talent”, a.w.

dat gedurende 1967 (crisis van het Pond) de officiële koers van de dollar dicht in de buurt van de onderste interventiegrens bleef. De vrije koers benaderde de officiële en haalde hem praktisch in, vlak vóór de devaluatie van het Pond.

De positie van de Belgische frank was dus in oktober 1968 het sterkst mogelijk t.o.v. de bestaande pariteit, daar de vrije en officiële koers van de dollar tezelfdertijd de reglementaire ondergrens hadden bereikt. Vanaf begin 1968 echter kondigde zich een stijging aan, eerst aarzelend maar later steeds sneller. Gedurende de zomer van 1968 streeft de officiële wisselkoers van de dollar de pariteit van BF 50 weer voorbij en vanaf de herfst 1968 tot herfst 1969 ligt hij vast rond de bovenste grens van BF 50,375.

Intussen fluctueert de vrije koers tussen BF 53 en '54 in de periode van mei tot september 1969. Tijdens deze laatste periode schommelt de afwijking tussen beide koersen van 5 tot 7,5%. In oktober blijkt een plotselinge ontspanning in te treden op beide markten, die nog benadrukt wordt in de daaropvolgende twee maanden, zodat de afwijking verkleind wordt tot 1% aan het einde van december. De confrontatie van beide ontwikkelingsgangen, die wij

² Minimum BF 5 mln.

hier hebben samengevat, zou de reële aanwezigheid van het mechanisme moeten aantonen. Twee voorafgaande opmerkingen dienen evenwel eerst te worden gemaakt.

Op de eerste plaats hebben wij ons vrij willekeurig beperkt tot de geldmarkt. Dit houdt in dat de hiernavolgende conclusies niet onmiddellijk geldig zijn voor de kapitaalmarkt, zelfs indien deze indirect daarop betrokken zijn. Vervolgens bestaat er in theorie geen enkele reden a priori te stellen dat de ontwikkelingsgangen van de absolute afwijkingen binnen beide paren variabelen precies een gelijk of zelfs alleen een strikt parallel verloop zouden kennen. In feite is het duidelijk dat de afwijking tussen de interestvoeten op de Belgische geldmarkt en de grote buitenlandse markten slechts één van de vele factoren is ter verklaring van het gedrag der deelnemers op de vrije markt. Dit geldt vooral tijdens een periode van een grote monetaire crisis, die wij meemaakten en gedurende welke de speculatie nog andere winstbronnen heeft gevonden dan alleen de eenvoudige arbitrage-operaties op interest.

Rekening houdend met bovengenoemd voorbehoud dienen we drie periodes te onderscheiden (zie grafiek 3):

— Van eind 1966 tot november 1968 (met uitsluiting van de periode april-mei 1968) ziet men betrekkelijk kleine afwijkingen tussen de verhoudingen

$$\frac{\text{vrije wisselkoers (V)}}{\text{officiële wisselkoers (O)}} \text{ en } \frac{1 + \text{Interestvoet Eurodollars (E)}}{1 + \text{Belgische interestvoet (B)}}$$

Verder valt op, uitgaande van de maandelijkse gemiddelden, dat schommelingen in dezelfde richting domineren. De ontwikkeling op de vrije wisselmarkt vertoont dus de neiging het op de geldmarkt waar te nemen verloop te compenseren. Het mechanisme blijkt te werken, zoals verwacht werd.

— Van december 1968 tot september 1969 beleefde men een van de meest onrustige periodes op monetair gebied, waarbij de hierboven beschreven mooie regelmaat verdwijnt. Eerste wanklank: in december 1968 stijgt de interestvoet op de Belgische deposito's van 5,38 tot 7,25% en overtreft daarmee de interestvoet voor de Eurodollars. Deze stijging gaat samen met een verhoging van de discontovoet van de Nationale Bank van België van 3,75 tot 4,5%. Desalniettemin maakt de dollarkoers op de vrije markt een sprong van BF 51,4 naar BF 52. De verschillen in de interestvoeten en de wisselkoersen cumuleren zich in plaats van elkaar te compenseren. Vervolgens blijft het wisselkoersverschil behoorlijk hoger liggen dan het renteverschil. Dit laatste heeft dus klaarblijkelijk nog slechts een marginale invloed bij de schommelingen van de vrije wisselkoers. Een pure speculatie in de verschillende valuta's is op gang gekomen. Wij zijn hier dus ver verwijderd van een arbitrage-operatie op interest.

— In de laatste maanden van 1969 nemen én het wisselkoers- én het interestverschil tegelijk met grote kracht af. Toch — mede onder invloed van de stijging van de Belgische frank en de verhoging van de interestvoeten op de Eurodollarmarkt na de teruggang van oktober — is de beweging krachtiger op de wisselmarkt. De verhoudingen van vóór december 1968 worden hersteld maar wat de rentevoet betreft op een veel hoger absoluut niveau. Aan de voorwaarden, gesteld voor een normale werking van het compensatiemechanisme, blijkt weer voldaan te zijn.

Op grond van voorgaande analyse kunnen reeds enkele voorzichtige conclusies worden getrokken:

Grafiek 3. Vergelijking wisselkoersverschil en renteverschil.

1. De ontwikkeling tijdens het overgrote deel van de jaren '67 en '68 blijkt te wijzen op de effectieve werking van een onderling neutraliseringsproces tussen de verschillen in de interestvoeten en die in de wisselkoersen op de vrije en officiële markt. Hoewel het proces niet nauwkeurig en onmiddellijk in werking trad, heeft het er toch toe bijgedragen de Belgische geldmarkt tijdelijk te vrijwaren van de internationale stijging van de interestvoeten, ten koste van een zekere waardevermindering van de Belgische frank op de vrije markt.

2. De ervaring van het jaar 1969 toont echter aan dat in een periode van grote monetaire troebelen de invloed van het compensatiemechanisme al gauw verdrongen wordt door de puur speculatieve bewegingen. Men zou te ver gaan het herstel van de meer normale omstandigheden in het vierde kwartaal in hoofdzaak toe te schrijven aan de regulerende werking van de dubbele wisselmarkt. Het resultaat zal eerder toegeschreven moeten worden aan de rust die wederom intrad na de Duitse revaluatie, welke gepaard ging met een aantal restrictieve maatregelen, gezamenlijk genomen door de regering, de Centrale Bank en het Belgisch-Luxemburgs Wisselinstituut (september-november 1969). Hierdoor verdween het interestverschil en parallel daaraan werd het wisselkoersverschil aanzienlijk verkleind.

Statistische verwerking

De statistische verwerking van de voorhanden zijnde gegevens, teneinde de resultaten van deze beschrijvende analyse te verfijnen, geeft minder overtuigende dingen te zien dan aanvankelijk verwacht zou kunnen worden bij het bekijken van de grafieken.

Het ging erom op diverse manieren de correlatie te meten tussen de ontwikkeling van onze vier variabelen:

- V: de vrije koers van de dollar;
- O: de officiële koers van de dollar;
- E: de interestvoet van 3-maands-deposito's in Eurodollars;
- B: de overeenkomstige Belgische interestvoet (voor grote deposito's met dezelfde termijn).

Zoals we reeds zagen worden V en O beïnvloed en ten dele met elkaar verbonden door institutionele maatregelen, i.h.b. door de bovenste en onderste interventiegrens op de officiële markt. B en E zijn ook gekoppeld, maar in afwisselende mate, door het mechanisme dat de internationale kapitaalbewegingen regelt, in het kader waarvan E, de internationale interestvoet, normaliter B, de interestvoet op een kleine nationale markt, moet meertrekken. Tenslotte wordt verondersteld dat de verschillen tussen

V en O enerzijds en B en E anderzijds elkaar compenseren op grond van de reglementering, welke de dubbele wisselmarkt in België karakteriseert.

Afzonderlijk genomen kunnen onze variabelen vrij goed in onderling verband worden uitgedrukt, zoals blijkt uit onderstaande lineaire relaties:

$$V = -123,896 + 3,463(O) + 0,254(E) + 0,022(B) \quad (1)$$

(0,533) (0,123) (0,125) $R^2 = 0,793$

$$B = +41,412 + 0,040(V) - 0,871(O) + 0,812(E) \quad (2)$$

(0,227) (1,055) (0,110) $R^2 = 0,752$

In elk van deze relaties neemt slechts één variabele een dominerende plaats in. In het eerste geval is het de officiële dollarcoers; de enkelvoudige „determinatie”-coëfficiënt tussen V en O is 0,698. In het tweede geval betreft het de interestvoet van de deposito's in Eurodollars; de enkelvoudige „determinatie”-coëfficiënt tussen E en B is 0,744, wat de bijdrage van V en O in de verklaring van de ontwikkeling van B tot een onbelangrijke factor terugbrengt.

Dit brengt ons tot de constatering dat er een sterke correlatie bestaat tussen teller en noemer van de verhouding $\frac{V}{O}$ en vooral

van $\frac{1+E}{1+B}$. Dit houdt in dat de afwijkingen tussen de termen

van éénzelfde verhouding een interne logica bezitten en dat iedere verklaring van het verschil tussen de twee verhoudingen neerkomt op een evaluatie van de correlatie tussen twee restwaarden. Opdat deze correlatie een hoge waarde zou bereiken is een sterk interventiemechanisme nodig. Doch dit is duidelijk niet het geval. De enkelvoudige „determinatie”-coëfficiënt tussen V en E, die de waarde 0,537 bereikt, getuigt van een niet

te verwaarlozen verband tussen deze twee variabelen. Zodra men daarentegen de twee paren variabelen, V en O enerzijds en E en B anderzijds als verhoudingen of in hun absolute afwijkingen beschouwt, geven de relaties in beide gevallen geen schitterende resultaten. De „determinatie”-coëfficiënten liggen tussen 0,24 en 0,32. Zij worden enigszins beter wanneer men een „lag” van een maand invoert, en zich tot de waarnemingen van 1967 en 1968 beperkt:

$$\log(V/O)_t = 0,886 + 0,076 \log \frac{(1+E)}{(1+B)_t} + 0,483 \log \frac{(1+E)}{(1+B)_{t-1}} \quad (3)$$

(0,267) (0,259) $R^2 = 0,384$

De overeenkomstige R^2 voor de periode 1967-1969 was 0,248. Dat geen sterkere correlatie wordt bereikt is grotendeels toe te schrijven aan institutionele factoren, i.h.b. aan de invloed op de koersen door tussenkomst van de Centrale Bank op de gerelementeerde wisselmarkt, wanneer de officiële koers de interventiegrenzen benadert. In feite wordt de „determinatie”-coëfficiënt belangrijk significanter zelfs voor de gehele periode van drie jaar, indien men twee extra variabelen in de relatie opneemt, die de ontwikkeling weergeven van de afwijking tussen de waargenomen waarden van de officiële wisselkoers en de interventiewaarden.

$$(V/O)_t = 81,851 + 0,303 \frac{(1+E)}{(1+B)_t} - 0,061 \frac{(1+E)}{(1+B)_{t-1}}$$

(0,274) (0,312)

**WEESPERPLEIN-
ZIEKENHUIS
AMSTERDAM**

Bij het Weesperplein-ziekenhuis, een middelgroot Gemeenteziekenhuis in Amsterdam, bestaat een vacature voor de functie van

ECONOMISCH ADJUNCT-DIRECTEUR

De te benoemen functionaris zal mede ingeschakeld worden bij de voorbereiding voor de bouw van het nieuwe Gemeenteziekenhuis Slotervaart, waarin het Weesperplein-ziekenhuis te zijner tijd zal opgaan. Het ligt in de bedoeling dat de te benoemen functionaris te zijner tijd in het nieuwe ziekenhuis een met zijn capaciteiten overeenkomende plaats zal gaan bezetten.

De voorkeur gaat uit naar een functionaris met academische opleiding.

Salarisgrenzen van f 1850,- tot f 3371,-, afhankelijk van leeftijd, ervaring en capaciteiten.

Nadere inlichtingen kunnen verkregen worden bij de geneesheer-directeur van het Weesperplein-ziekenhuis (telefoon 020 - 22 55 33).

Schriftelijke sollicitaties te richten tot de Directeur van de Dienst der Gemeentelijke Personeelsvoorziening, Jan Luijkenstraat 94, Amsterdam-Zuid, met vermelding van alle ter zake doende gegevens, onder no. T 27911.

INSTITUTE OF SOCIAL STUDIES

Ter vervulling van een vacature wordt gezocht een

HOOGLERAAR IN OPENBARE FINANCIËN

die zich heeft toegelegd op de problematiek van de ontwikkelingslanden en bovendien ter plaatse ervaring heeft opgedaan.

Zij die belangstelling voor deze leerstoel hebben of eventueel de aandacht op een derde wensen te vestigen, worden verzocht zich schriftelijk in verbinding te stellen met de Secretaris van het Instituut, Molenstraat 27, Den Haag.

$$-7,995 (0_{\max} - 0_R)_t - 1,945 (0_R - 0_{\min})_t$$

$$(2,239) \quad (2,303) \quad R^2 = 0,695$$

waarin 0_R = de werkelijke officiële koers van de dollar,

$$0_{\max} = 50,375,$$

$$0_{\min} = 49,625.$$

Rekening houdend met de beperkingen die de bestaande reglementering aan de officiële wisselmarkt oplegt, wordt het oorzakelijk verband tussen beide verschillen als residuele verklaringsfactor duidelijker.

Naast deze institutionele beperkingen hebben we geen andere variabelen gevonden die de ontwikkeling van (V/O), rekening

houdend met $\frac{(1 + E)}{(1 + B)}$, beter kunnen verklaren.

Ook het opnemen in onze beschouwing van het agio of het disagio op de dollar op 3-maands-termijn leidde niet tot aanzienlijk betere uitkomsten, vergeleken met de andere resultaten. Dezelfde berekeningen uitgevoerd op grond van wekelijkse gegevens leverden geen betere resultaten op. Uit verschillen met de eerste resultaten blijkt dat geen enkele tijdsbasis boven een andere is te prefereren.

Laten we nog even de waarden van de elasticiteit van V/O

t.o.v. het interestverschil vermelden (hun standaardafwijkingen blijven binnen aanvaardbare grenzen). Voor de periode van eind 1966 tot eind 1968, bedraagt zij + 0,56 of + 0,44, al naar gelang men al dan niet een „lag" van één maand invoert. Voor de drie jaren samen zijn deze elasticiteitswaarden respectievelijk + 1,05 en 0,85.

Te veel buitengewone factoren die gedurende 1969 de normale mechanismen van de Belgische wisselmarkt verstoord hebben, beletten ons een serieuze economische interpretatie te geven van de afwijkingen van de elasticiteit vóór genoemde twee perioden. Hoogstens kunnen we stellen dat deze elasticiteitswaarden geen enkele twijfel laten bestaan omtrent het positieve karakter van het verband tussen de twee verschillen.

Conclusies

Het lijkt dus onmogelijk de wisselwerking tussen de afwijkingen in de wisselkoersen en de interestvoeten d.m.v. nauwkeurige coëfficiënten vast te leggen. Toch dienen we er de nadruk op te leggen dat we gedwongen waren, op grond van de beschikbare statistische gegevens, ons onderzoek te beperken tot een periode gedurende welke er een aantal buitengewone omstandigheden aanwezig was, dat een ongunstige invloed uitoefende op onze poging het bestudeerde verschijnsel te belichten. Zij werd gekenmerkt

De Coöperatieve

aan- en verkoopvereniging

voor de landbouw

in Friesland

zoekt contact met

belangstellenden voor

de hiernaast omschreven

nieuwe functie.

MEDEWERKER ELEKTRONISCHE GEGEVENS-VERWERKING

Onze onderneming heeft 2 mengvoederfabrieken en verschillende handels- en service-afdelingen met in totaal ruim 500 werknemers.

Wij zijn deelgenoot in het Coöperatief Computercentrum i.o. te Leeuwarden.

De nieuwe medewerker zal worden belast met de leiding van de te vormen afdeling e.g.v., waartoe zullen gaan behoren :

- de systeem-analyse;
- de programmering;
- de verzorging van de in- en output;
- het contact met het computercentrum.

De gedachten gaan uit naar een man van 30 à 35 jaar, die naast een opleiding SPD of AMBI ervaring heeft opgedaan met administratieve automatisering in een productie- of handelsbedrijf.

Sollicitatiebrieven te richten aan :

Directie C. A. F., Postbus 386, Leeuwarden.

door een ernstige monetaire wanorde, een algemene en nooit geziene verhoging van de interest, en op Belgisch vlak door een zeer hoge conjunctuurfase vanaf 1968, welke toestand in 1969 voortduurde. Deze hoge conjunctuurfase bracht een inflatoire druk teweeg, welke slecht te rijmen viel met het handhaven van een uitzonderlijk lage interestvoet in vergelijking met die van het internationaal gemiddelde niveau.

Ondanks afwezigheid van een nauwkeurig parallel lopen van de twee soorten verschillen — een aanwezigheid hiervan zou ons overigens verbaasd hebben door de vele factoren die een invloed hebben gehad op de wisselkoers — hebben we toch een bepaald systematisch positief verband ontdekt tussen beide verschillen, zij het dan dat dit verband zwak en onregelmatig is.

In de mate dat het parallelisme is waargenomen, blijkt het naar onze mening op twee sterk verschillende elementen

te steunen:

— de compensatie van een door de monetaire autoriteiten gewild interestverschil gedurende een zekere periode en binnen zekere grenzen, door middel van een verslechtering van de vrije wisselkoers (dus door een toenemende afwijking tussen de vrije en de officiële koers, die onderworpen is aan de beperking van de reglementaire bovengrens);

— de noodzaak tot ingrijpen wanneer het wisselkoersverschil onder druk van niet te controleren factoren naar te grote afmetingen tendeert. Dit ingrijpen bestaat uit het tegenwerken van deze tendens d.m.v. een actieve invloed op de interestvoeten, welke het oorzakelijk verband tussen onze variabelen omkeert.

De broosheid van het systeem van de dubbele wisselkoers als duurzame „isolator” van de Belgische geldmarkt vloeit voort uit de mogelijkheid dat de vrije wisselkoers

Een vooraanstaand Nederlands organisatie-adviesbureau met verschillende vestigingen in binnen- en buitenland voelt de behoefte, in verband met de verdere uitbreiding van haar activiteiten, de interne organisatie te versterken.

Namens de directie zijn wij gemachtigd in strikt vertrouwelijke sfeer contact op te nemen met een

econoom

die belangstelling heeft voor de functie van

controller/directiesecretaris

Hem wacht een verantwoordelijke, gevarieerde en zeer vertrouwelijke functie in een organisatie met een uitgebreid aantal academisch gevormde en gespecialiseerde medewerkers.

Zijn taak ligt zowel op leidinggevend als op administratief-organisatorisch terrein; bovendien bevat zijn functie een aantal elementen die gewoonlijk tot het directie-secretariaat behoren.

De voornaamste aspecten voor deze functie zijn derhalve:

- Het leidinggeven aan de chef administratie, de chef interne dienst en de documentatie-afdeling.

- Het adviseren van de directie op basis van financieel-economische gegevens (opstellen budgetten, vergelijking norm en werkelijkheid, financieringsvoorstellen, liquiditeitsbewaking enz.).

- Het voorbereiden van directie-vergaderingen en het verzorgen van de follow-up van de beslissingen.

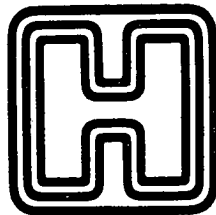
Gedacht wordt aan iemand met goede administratief-organisatorische en contactuele kwaliteiten tussen de 35 en 45 jaar, die de ambitie heeft een centrale plaats in de interne organisatie in te nemen.

Procedure:

Gaarne ontvangen wij van belangstellenden een levensloop (met pasfoto), alsmede een korte met de hand geschreven motivering der sollicitatie.

Teneinde onze opdrachtgever zo volledig mogelijk te informeren, zal - na uw toestemming - mede gebruik worden gemaakt van de diensten van het Amsterdams Psychotechnisch Laboratorium, Verdijkstraat 6, Amsterdam-Z.

Sollicitaties onder nr. 143.
Bureau Dr. Ph. M. van der Heijden,
Directie- en Kaderformatie,
Apollolaan 22, Amsterdam-Z.

plotseling op hol kan slaan vooral onder invloed van speculatieve bewegingen, nadat hij enige tijd een dempende rol heeft gespeeld. Vanaf dat moment is het parallellisme volledig verbroken. En om het te herstellen moet de werking van het regulerend mechanisme worden omgekeerd, m.a.w. ageren m.b.t. interestvoeten teneinde de spanning op de wisselmarkt te verminderen.

De mate van autonomie op het gebied van de monetaire politiek, die de Belgische autoriteiten door het bestaan van een dubbele wisselmarkt verzekerd wordt, blijkt dus zeer beperkt. De regulerende functie blijkt enkel uitvoerbaar in zoverre het afwijkingen betreft tussen binnenlandse en buitenlandse interestvoeten met geringe afmetingen en van betrekkelijk korte duur.

Wanneer men echter deze hypothese van opeenvolgende reacties aanvaardt — iedere variabele is nu eens een verklarende, dan weer een te verklaren grootheid — zal men zich niet meer verwonderen over het afwezig zijn van een nauw parallellisme tussen wisselkoersverschil en interestverschil. Dit weerspiegelt zich in onregelmatigheden, „lags” en aarzelingen die, ofschoon zij de nauwkeurigheid van de statistische relaties verminderen, de reële aanwezigheid van het verschijnsel niet in het gedrang kunnen brengen:

G. Martin
J.-P. Abraham

VRIJE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM

Voor de Juridische Faculteit zoeken wij een

**wetenschappelijk
medewerker economie**

wiens taak hoofdzakelijk zal bestaan uit:

- het leiding geven aan colloquia macro-economie en balanslezen.
- het verrichten van wetenschappelijk onderzoek.

Het salaris wordt, afhankelijk van leeftijd en ervaring, bepaald door inpassing in één der schalen voor wetenschappelijk personeel.

Gezocht wordt naar een medewerker die positief staat tegenover de grondslag der Vrije Universiteit.

Schriftelijke sollicitaties, vergezeld van een curriculum vitae en onder opgave van godsdienst te richten aan het Hoofd van de Personeelsdienst Vrije Universiteit, de Boelelaan 1105, postbus 7161, Amsterdam.

(Vervolg van blz. 999)

aan achterstallige contributies is hierdoor inmiddels opgelopen tot ongeveer \$ 200 mln., dat grotendeels als oninbaar kan worden beschouwd.

Tot op heden heeft de organisatie dit kunnen opvangen door het ene gat met het andere te stoppen. Zo zijn er leningen gesloten bij de trustfondsen en ten laste van de voor kapitaals-

uitgaven bestemde obligatierekening; een en ander betekent uiteraard dat bepaalde taken aanzienlijk in het gedrang komen. Wel werd in 1965 een Speciale Rekening geopend waarop de regeringen vrijwillig bijdragen zouden kunnen storten om de Verenigde Naties financieel bij te springen, maar de bereidheid daartoe is niet erg groot gebleken: tot op heden werd hierop ongeveer

\$ 20 mln. gestort.

Al met al is de financiële situatie nu zorgwekkend. Vele werkzaamheden dreigen te worden lamgelegd. Daarom zou het goed zijn wanneer in 1970, nu de Verenigde Naties 25 jaar bestaan, een oplossing in zicht kwam. In het kader van de Vredesweek van dit jaar is de gedachte gelanceerd dat Neder-

De Koninklijke Nederlandsche Heidemaatschappij werkt eraan mee, zowel in Nederland als in het buitenland, het fysieke milieu te verbeteren.

Voor onze centrale Bedrijfseconomische Afdeling te Arnhem vragen wij enkele

bedrijfseconomen

De taken van deze afdeling bestaan uit het adviseren van de concerndirectie in bedrijfseconomische aangelegenheden, in het bijzonder die welke betreffen:

- bewaking van liquiditeit, solvabiliteit en rentabiliteit van het concern
- kostprijsproblematiek
- de bepaling van investeringsprioriteiten in concernverband
- het medewerken bij het opstellen van meerjarige bedrijfsplannen en de controle op de verwezenlijking hiervan
- de bedrijfseconomische inbreng in de overige centrale hulpdiensten.

De gedachten gaan uit naar functionarissen van academisch niveau, die reeds enige jaren ervaring hebben opgedaan, bij voorkeur op één of meer van deze gebieden.

Leeftijd tot ca 35 jaar. Een econometrisch gerichte opleiding strekt tot aanbeveling.

Eigenhandig geschreven sollicitatiebrieven met persoonlijke gegevens verwachten wij graag, onder bijvoeging van een recente pasfoto, bij de Personeelsdienst, Afdeling Werving en Selectie, Lovinklaan 1 te Arnhem, tel. 085-430711, toestel 316.

KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE HEIDEMAATSCHAPPIJ

H 136

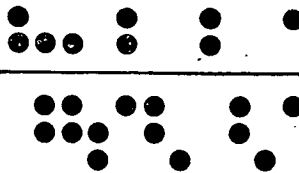
land daartoe best het initiatief zou kunnen nemen door ter gelegenheid van deze verjaardag f. 25 mln. te storten op de Speciale Rekening. Daarmee zijn de problemen natuurlijk niet opgelost. De oorzaken van het financieel tekort zijn dan immers nog niet weggenomen, en zolang dat het geval is zal dit tekort weer kunnen toenemen. Die oorzaken zijn gelegen in de huidige tweeslachtigheid der Verenigde Naties: de organi-

satie heeft wel taken toebedeeld gekregen maar geen macht. Daarom moet dit voorstel vooral gezien worden als een politieke stap in samenhang met andere te nemen initiatieven (zie ESB van 9 september jl.) die beogen de nationale autonomie te verminderen ten gunste van een effectieve internationale samenwerking. Voorstellen van een land welke in die richting gaan zijn wellicht geloofwaardiger indien zij

vergezeld zijn van een dergelijke VN-velop met inhoud.

Van Dien ' Van Uden ' Besançon ' Koppenberg + Co

Accountants

**Een modern accountantskantoor biedt jonge
doctorandi economie
verschillende mogelijkheden om carrière te maken**

De taken waarmee een modern accountantskantoor wordt geconfronteerd, worden steeds veelzijdiger. Zijn dienstverlenende functie beperkt zich niet tot de controlesector maar ook de administratieve organisatie en de automatisering vragen voortdurend meer aandacht.

Door de expansie in deze sectoren kunnen wij op verschillende kantoren jonge doctorandi economie (bedrijfs-economische richting) plaatsen.

Kandidaten voor deze vacatures, niet ouder dan 25 à 30 jaar, dienen het vermogen te hebben om ook in een gesprek snel en juist te kunnen analyseren en formuleren.

Indien u ervan overtuigd bent aan de gestelde eisen te voldoen en de ambitie koestert uw carrière op te bouwen in het accountants- of advieswerk, zullen wij gaarne met u in contact treden.

Sollicitanten kunnen zich schriftelijk of telefonisch wenden tot ons kantoor Amsterdam (ook voor andere standplaatsen).

Als onze adviseur zal optreden het Laboratorium voor Toegepaste Psychologie te Amsterdam.

Amsterdam, Frederiksplein 1, tel. 020-64606

AMSTERDAM 'S-GRAVENHAGE ROTTERDAM ARNHEM GRONINGEN HENGELO
HOOGVEEN LEEUWARDEN WAALWIJK ZWOLLE ANTWERPEN WILLEMSTAD (CURAÇAO)
ORANJESTAD (ARUBA) PHILIPSBURG (ST. MAARTEN) CARACAS (VENEZUELA)

Hoogovens IJmuiden vraagt een bekwame bedrijfseconoom met ruime ervaring voor de vervulling van de vacant gekomen functie van Chef Bedrijfseconomische afdeling.

De afdeling is betrokken bij de voorbereiding van beleidsbeslissingen van de ondernemingsleiding en richt zich daarbij in het bijzonder op de financiële factoren die hiervoor van belang zijn. Deze beslissingen betreffen zowel de bedrijfsvoering van de bestaande bedrijven als het tot stand komen van uitbreidingsprojecten.

In het kader van deze taak is de afdeling met name belast met

- financiële planning op lange en korte termijn
- berekeningen op het gebied van de investeringsselectie
- knelpuntsberekeningen t.b.v. de productieplanning
- kostprijsstudies en -berekeningen
- coördinatie van elders opgestelde calculaties

De afdeling bestaat uit een team van academisch gevormde bedrijfseconomen en econometristen en maakt bij de uitvoering van zijn werkzaamheden gebruik van geavanceerde technieken.

Voor de vervulling van deze functie die het onderhouden van velerlei contacten met zich brengt, wordt gedacht aan een bedrijfseconoom met veelzijdige ervaring in een soortgelijke functie in de industrie of bij een bedrijfseconomisch adviesbureau. Van de gevraagde functionaris wordt verwacht, dat hij op stimulerende wijze leiding zal geven aan zijn medewerkers en aan de vernieuwing van financieel-administratieve processen.

Sollicitaties met beschrijving van opleiding en ervaring worden, onder vermelding van ons nummer ED 488 ingewacht bij de afdeling Management Ontwikkeling.

Nadere inlichtingen kunnen telefonisch worden verkregen bij E. Boersma, tel. 02510 - 91284.

HOOGOSENS IJMUIDEN

chef bedrijfseconomische afdeling

